

Političke i društvene prilike u Rijeci nakon Prvog svjetskog rata

Krešević, Eni

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:983169>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ENI KREŠEVIĆ

**POLITIČKE I DRUŠTVENE PRILIKE U RIJECI
NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA**

Završni rad

Pula, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ENI KREŠEVIĆ

**POLITIČKE I DRUŠTVENE PRILIKE U RIJECI
NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA**

Završni rad

JMBAG: 0303079412, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Eni Krešević, kandidat za prvostupnika povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 20. rujna 2021.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Eni Krešević dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Političke i društvene prilike u Rijeci nakon Prvog svjetskog rata koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 20. rujna 2021.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
PITANJE IDENTITETA: RIJEKA ILI FIUME?	6
RIJEKA U PRVOM SVJETSKOM RATU	12
RIJEKA KAO SVJETSKO PITANJE	15
DANUNCIJADA	22
RIJEKA DO ANEKSIJE ITALIJI	29
ZAKLJUČAK	31
LITERATURA	32
SAŽETAK	33

UVOD

Riječku povijest obilježila je njezina geopolitička lokacija i višetničko stanovništvo. Društveno-politički utjecaji koji su se tijekom 20. stoljeća događali na prostoru Rijeke i Kvarnera ostavili su bitan trag u povijesnom shvaćanju samog grada. Najznačajnija opresija provodi se ustrojem fašizma pod kojim Rijeka prekida povijesno kretanje prema suvremenom dobu.

U povijesti fašizma, pokreta koji je bitno obilježio povijest 20. stoljeća, sa svojim stravičnim posljedicama za milijune ljudi, pustolovina Gabrielea D'Annunzija ima nezaobilazno značenje za riječku povijest, ali i za samo shvaćanje fašističkog režima. Zbivanja koja su se odigravala na riječkim ulicama poslije Prvog svjetskog rata za vrijeme kratkotrajne D'Annunzijeve vladavine smatraju se ustoličenjem te početkom svjetskog uspona fašizma. Pod talijanskim okupacijskim sustavom nastavio se razvijati krvavi teror protiv hrvatskog stanovništva Rijeke.

Zbog svog lučkog karaktera koji se uzdizao prije Prvog svjetskog rata, Rijeka je kasnije bila rastrgana između političke represije i ekonomske stagnacije. Zbog svoje prosperitetne luke Rijeka je bila naseljena nacionalno raznovrsnim stanovništvom. Gospodarski razvoj Rijeke doprinio je da talijanski jezik postane govorni jezik grada, pa je taj jezik postupno ulazio u sve društvene sfere. Sve je to utjecalo na proces nacionalne identifikacije kod riječkog stanovništva, koje se formiralo pod utjecajem talijanske kulture i tradicije, te nije postojala mogućnost provođenja jedinstvene prosvjetne politike orijentirane prema razvoju hrvatske nacionalne svijesti. Međutim, zbog svoje granične pozicije, Rijeka je bila okružena hrvatskim stanovništvom. Izdvojen zbog svojeg položaja, grad u kojem su se sporili interesi narodnih zajednica, stvorio je ipak u svijesti svojih stanovnika osjećaj autonomnosti. Razmatajući demografski razvoj Rijeke nameće se pitanje narodnosti Rijeke od 1918., odnosno od 1924. kada je iredentistički pokret doživio uspjeh u svojoj težnji da Rijeka pripadne Italiji.

PITANJE IDENTITETA: RIJEKA ILI FIUME?

Da bismo shvatili složenija politička i gospodarska događanja u Rijeci nakon 1918. potrebno je iznijeti važne činjenice koje su formirale njezinu povijesnu sliku i demografski razvoj.

Postanak i daljnji razvoj Rijeke, od njezinog početka, vezana je uz geopolitičku poziciju što joj je pružala prometno-gospodarsku vrijednost i pogodnosti. Ekonomsko buđenje Rijeka doživljava već u 14. stoljeću kada se razvija brodogradnja i mlinarstvo na ušću Rječine što uključuje Rijeku u proizvodno-tehnološku sliku tadašnje Europe.¹ Međutim, Rijeka svoj gospodarski i privredni zamah doživljava u 18. stoljeću koji je nužno bio vezan uz Mađarsku jer je nagodbenim ugovorom postala glavna izvozna luka Ugarske. S ekspanzijom trgovine koja se odvija u riječkoj luci dolazi i do razvoja prometa i pomorstva. Dolazi do potrebe za boljim povezivanjem s Jadranom i modernizacijom puteva zbog čega 1725. kreće izgradnja ceste Karoline te ratne luke i brodogradilišta u Kraljevici.²

Zbog sve veće konkurencije s Trstom, carica Marija Terezija iskoristila je potencijal Rijeke i 1753. objedinila ta dva grada u jedno administrativno tijelo koje je nazvano „Primorska trgovinska provincija“ ili Austrijsko primorje. U novoj administrativnoj jedinici Rijeka je imala ulogu „slobodne luke“ te je teritorijalno pripojena Banskoj Hrvatskoj u sklopu Severinske županije, ali je bila upravno vezana uz Ugarsku.³ Kompleksnost ovog pitanja povukla je za sobom i različite političke stavove zbog čega su Mađari smatrali da je Rijeka dio ugarske krune i pod njihovom upravom, dok su Hrvati smatrali kako je Rijeka zapravo preko Banske Hrvatske vezana uz ugarsku krunu. Zbog ovog postupka, stavljanja Rijeke u nadležnost ustanova Austrijskog primorja, dolazi do političke nedoumice oko Rijeke te se postavlja pitanje: čija je Rijeka?

¹ Grupa autora, *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 19.

² Isto, str. 138.

³ Šuran, Vanesa, *Politički i etnički sukobi u Rijeci od 1905. do 1907. godine prema novinama iz jadranske regije*, diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016., str. 10.

Carica 1779. pridružuje Rijeku Svetoj kruni kraljevine Ugarske. Odjeljenje je značilo ukidanje veza između Hrvatske i Rijeke te daljnje sukobe oko prisvajanja grada. Zbog svoje geografske pozicije Rijeka je postala predmetom interesa Mađara, ponajprije zbog njihovog kretanja morem prema svjetskom tržištu što su podržavali i riječki patriciji koji su odbijali pripojenje Rijeke s Bansom Hrvatskom s ciljem očuvanja samostalne ekonomske politike. Od Ugarsko-hrvatske nagodbe 1868. Mađarska je sustavno vođenom ekonomskom politikom od Rijeke napravila važnu luku istočnog dijela Habsburške Monarhije. To je vrijeme kada se trgovina, obrt, industrija i brodarstvo počinju razvijati bržim tempom što se može vidjeti u građenju željezničke mreže prema zaleđu. Preko ove pruge Rijeka je mogla razvijati svoju trgovačku poziciju prema zemljama dvojne monarhije. Mađarska je forsirala svim sredstvima i izgradnju riječke luke. Rijeka je u tom periodu doživjela najveći trgovinski i gospodarski uspon, ali je tome pridonio čitav tadašnji gospodarski potencijal hrvatskog teritorija. Jedan od najvećih elemenata riječke industrije bio je promet drva i drvne građe koji je bio hrvatskog podrijetla.⁴ Prije luke riječke luke trgovalo se šećerom, kamenim ugljenom, rižom, ali i sirovom naftom. Isto tako, u riječkom brodarstvu i trgovini participirao je domaći kapital, a brodske su posade i časništvo, po kojem je riječko brodarstvo bilo poznato u svijetu, bili sastavljeni isključivo od hrvatskog elementa.⁵

Usporedno s razvojem industrije u Rijeku naglo dolaze veće mase radnika te Rijeka ubrzo postaje naseljena nacionalno raznovrsnim stanovništvom. Međutim, doseljavanje je imalo za posljedicu da je stvorena socijalna struktura stanovništva u kojoj se nacionalna pripadnost poklapala s klasnom. Osim toga, riječka industrijska zona nalazila se na desnoj obali Rječine, dok su radnici, koji su u toj industriji bili zaposleni, stanovali na lijevoj obali Rječine, pa je nacionalni sastav stanovništva imao i svoj teritorijalni raspored.⁶ Dok su rukovodeća mjesta u državnoj službi popunjavana Mađarima i riječkom talijanskom elitom, s druge strane, sloj običnog građanstva, radnika i seljaka u predgrađu sastojao se od hrvatske nacionalnosti.

⁴ Mitrović, Pero, "Riječka luka", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 50.

⁵ Isto.

⁶ Toševa Karpowicz, Ljubinka, *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2007., str. 40.

Raslojavanjem gradskog stanovništva formira se relativno malobrojna trgovačka oligarhija.⁷ Taj sloj ljudi razvija vlastitu svijest o identitetu, a riječ je o „fiumanstvu“, odnosno o „Fiumanima“. Po kulturnom i civilizacijskom stilu oni se priklanjaju utjecajima iz Italije, a po političkoj strategiji nastoje se što uže povezati s građanskim slojevima u Mađarskoj.⁸ Fiumani su se sastojali uglavnom od bogatih riječkih patricijskih obitelji koje su svoj utjecaj gradile desetljećima. Svojim pozicijama uživali su građanska prava iz kojih su izgrađivali svoja trgovačka društva u kojima nije bilo mjesta za obične riječke građane, osobito one hrvatski osviještene. Hrvat, koji uspije u poslovima i obogati se, prelazi u sferu talijanskog utjecaja u značajkama govora, kulture i obrazovanja čime se gubi kontakt s hrvatskim vezama. Međutim, ekonomski interesi se indirektno vezuju uz Hrvatsku te nema previše interesa prema političkim i ekonomskim značajkama Italije. Dio fiumanskog identiteta bio je fiumanski dijalekt koji ima značajke venecijskog dijalekta, ali i čakavštine.⁹

S obzirom na to da se nalazila u ugarskom dijelu Monarhije, u Rijeci je u organima državne uprave, na željeznici i na visokim školama mađarski jezik bio obvezan.¹⁰ U trgovini, pomorstvu, srednjim i nižim školama bio je obvezan talijanski jezik koji je služio kao jezik službene komunikacije. Jezik neformalne komunikacije bio hrvatski te se nije koristio ni u jednoj školi. Zapaža se pojava denacionalizacije Hrvata kroz nerazvijeno hrvatsko školstvo u Rijeci zbog čega doseljeni brodovlasnici i privrednici školuju svoju djecu u talijanskim školama, da usvoje jezik potreban u pomorstvu. Upravo u jeziku može se uvidjeti denacionalizacija Hrvata te utjecaj talijanizacije u stvaranju talijanskog karaktera Rijeke. Osim utjecaja talijanskih škola i jezika, veliku ulogu u tome učinila je službena austro-ugarska statistika stanovništva koja je nije tražila da se stanovnici izjasne po narodnosti, već po jeziku. Velika promjena i razlika u hrvatskoj i talijanskoj nacionalnoj strukturi vidljiva je u popisu iz 1880. zbog uvođenja *Umgangssprache*, odnosno uporabnog jezika, onoga koji je prevladavao u javnoj i službenoj komunikaciji.¹¹ Može se zaključiti da je provođena

⁷ *Povijest Rijeke*, str. 22.

⁸ Isto.

⁹ Barbalić, Fran „Pitanje narodnosti u Rijeci“, *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 16.

¹⁰ Isto.

¹¹ Žerjavić, Vladimir, „Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971.“, *Društvena istraživanja*, 4-5, 2, 1993., 631-656.

administrativna asimilacija Hrvata u Talijane što se vidi u službenim popisima stanovništva u Rijeci u kojima raste broj talijanskog stanovništva. Prema popisu iz 1851., u Rijeci je bilo 91.93% Hrvata, dok je Talijana bilo samo 5,49%. U popisu stanovništva iz 1900., nakon uvođenja *Umgangssprache*, dolazi se do udjela od 41.7% Hrvata, dok je postotak Talijana narastao na 44.9%.¹² Nije do toga došlo zbog znatno povećanog useljavanja, već zbog društvenih i političkih okolnosti koje su krivotvorile izvornu etničku pripadnost. Taj proces je ubrzan zahvaljujući brojnim novinama, knjigama i gostovanjima talijanskih umjetnika, što je bio rezultat kulturne propagande. U periodu do 1890. talijanski jezik ulazi u sve sfere društva, uključujući i obiteljski život, zbog čega mađarizacija opada. Pred hrvatsko stanovništvo Rijeke, nacionalno obespravljenе, postavlja se izbor asimiliranja u mađarsku ili talijansku zajednicu. U protivnom bilo im je onemogućeno društveno napredovanje. Inzistiranje na talijanskome kulturnom identitetu i službenoj upotrebi talijanskog jezika postaje presudno u isticanju riječke anatomije te mađarska uprava blagonaklono podržava doseljavanje Talijana u Rijeku nastojeći na takav način smanjiti hrvatski utjecaj u gradu.¹³ Upravo se zbog toga, u pogledu iredentizma, odnosno ideologije političkog ujedinjenja i oslobođenja čitavog talijanskog naroda, Rijeka se smatrala teritorijem naseljenim talijanskim stanovništvom. Talijanski iredentizam, koji je u svom programu djelovanja na Jadranu obuhvaćao Rijeku, činio je to putem sekcije *društava Dante Alighieri* i *Lega Nazionale*.¹⁴

Talijanska pretenzija prema “neoslobođenim teritorijima” u sklopu ujedinjenja talijanskog naroda i širenja talijanske ekspanzije datira još iz 18. i 19. stoljeća, a svoj vrhunac proživljava u 20. stoljeću vodeći se idejom o poklapanju državnih granica s etničkim granicama.¹⁵ Kada je 1870. dovršeno ujedinjenje Italije, na površinu su izbili osnovni problemi nove države koji su se ticali ekonomske neravnoteže između velikog broja seljaka i bezemljaša te malog snažnog plemićkog sloja. Sjever se Italije počeo snažnije gospodarski i ekonomski razvijati, ali kapitalizam sjevera nije mogao u slaboj kupovnoj moći juga pronaći trajno tržište.¹⁶ Zbog toga je iredentizam, odnosno

¹² Barbalić, str. 19.

¹³ Perinčić, Tea, *Rijeka ili smrt!*, Naklada val, Rijeka, 2019., str. 17.

¹⁴ Toševa Karpowicz, str. 31.

¹⁵ Šepić, Dragovan, “Talijanski iredentizam na Jadranu: konstante i transformacije”, *Časopis za suvremenu povijest*, 7, 1, 1975., str. 30.

¹⁶ Moravček, Goran, *Rijeka - između mita i povijesti*, Adamić, Rijeka, 2006., str. 17.

ideologija političkog ujedinjenja i oslobođenja čitavog talijanskog naroda nastavljena i nakon ujedinjenja, ali je sada bila preusmjerena prema južnom Tirolu, Trstu i Dalmaciji koji su se nalazili pod Austro-Ugarskom, a smatrani su teritorijima naseljenima talijanskim stanovništvom.

Djelovanje iredentističkog pokreta vidljivo je već u periodu restrikcija autonomije Rijeke kada se 1897. uvodi mađarski jezik kao obvezni jezik u javnom životu te se postavljaju dvojezični natpisi i mađarske zastave.¹⁷ Ovi su događaji za riječke građane predstavljali vrlo važnu simboliku pripadnosti čime su Mađari izazvali provokacije među riječkim autonomašima te su potaknuli ideju autonomaštva. Sukobi 1896. bili su najprisutniji u politici. Jedan od dokaza riječke autonomnosti bilo je uobičajeno pravilo da gradsko vijeće potvrdi sve nove zakone koje donosi ugarski parlament prije nego što se počnu primjenjivati na teritoriju grada.¹⁸ Ukidanjem takve povlastice grad se osjetio ugroženim i žestoko je reagirao. Opiranje Budimpešti rezultira osnivanjem Autonomne stranke na čelu s Michelom Maylenderom čiji je osnovni cilj bila borba za autonomna prava i povlastice Rijeke. Zbog velikog bunta i agresivnog pristupa stranka je izazvala negativne reakcije među Mađarima u Rijeci, a iz nje su proizašli svi talijanski međuratni političari te je jedan od najvažnijih bio Riccardo Zanella.¹⁹ Pravec riječkih autonomaša bio je u početku antihrvatskog karaktera, tako da se htjela zadržati autonomnost i privilegije, uz denacionalizaciju Hrvata.

Unatoč činjenici što je hrvatski politički pokret imao slab organizacijski temelj, ne može se reći da je bio bez utjecaja. Novu hrvatsku snagu u Rijeci predstavljao je u tom razdoblju novinar Franjo Supilo, jedan od vođa Stranke prava, koji je postavio odlučujuće smjerove u povijesti vezane uz gradsku politiku kao i hrvatsku, odnosno jugoslavensku politiku.²⁰ Nakon dolaska u Rijeku započeo je s izdavanjem novina *Novi list* koje su prenosile pravaški pokret te su predstavljale oslonac hrvatstvu u Rijeci. Politika *Novog lista* temeljila se na principima Stranke prava koja se zalagala za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja zbog čega su se oštro suprotstavljali idejama riječkih autonomaša optužujući ih za iredentizam i savezništvo s Italijom.²¹ Međutim, Supilo je

¹⁷ Šuran, str. 27.

¹⁸ Žic, Igor, *Kratka Povijest grada Rijeke*, Adamić, Rijeka, 2006., str. 110.

¹⁹ Isto, str. 111.

²⁰ Šuran, str. 33.

²¹ Isto.

u mnogočemu mijenjao svoja mišljenja te ga je stoga uskoro promijenio i prema autonomašima. Supilo je također zagovarao borbu protiv bečke vladavine te je podržavao suradnju svih slavenskih naroda u borbi za emancipaciju.

Nakon što se Maylender povukao iz političkog života, na njegovo mjesto u Autonomnoj stranci dolazi Ricardo Zanella.²² Zatim, 1902. postaje urednik novina *La Voce di Popolo*. U razdoblju 1905. treba registrirati i pojavu udruženja iredentističke omladine *La Giovine Fiume* čija se ideologija temeljila na ujedinjenju Italije. Unatoč prvotnim neslaganjima između Stranke prava i Autonomne stranke, odnosno Supila i Zanelle, dolazi do povezivanja u okvirima protuaustrijskog djelovanja u kojem je svaka strana računala na politički dobitak. Godine 1905. u Rijeci više nego ikad dolazi do izražaja samosvijest Hrvata, na čelu s Franom Supilom koji tada objavljuje Riječku rezoluciju kojom se traži veće osamostaljenje hrvatskih zemalja.²³ Realizacijom rezolucije stvorena je u Hrvatskoj i Slavoniji nova politička formacija – Hrvatsko-srpska koalicija. Sa zahtjevom su se jednim dijelom složili i Mađari koji su tu priliku okoristili kako bi se suprotstavili Austriji.

U predratnom periodu riječki su se autonomaši podijelili na one promađarski i protalijanski nastrojene. Maylender je svoj povratak u politiku 1910. obilježio osnivanjem promađarske stranke Autonomna liga, dok mu je oponent bio Zanella sa svojom protalijanskom Autonomnom strankom. Na izborima 1911. pobijedila je Autonomna stranka. U to doba najžešće mađarizacije, rastućeg talijanskog iredentizma i ekonomski jakih Hrvata, u gradu je izlazio veliki broj novina: *La Bilancia*, *La Voce del Popolo*, *Il giornale*, *Fiume naplo*, *Fiume Estilap*, te liberalni *Novi list* i katoličke *Riječke novine*.²⁴ Upravo bogatstvo na području tiska govori o vrenju u gradu, njegovoj višejezičnosti, kulturi, no istovremeno progovara o budućim sukobima.

²² Isto.

²³ Sabolić, Jakov, *Povijest grada Rijeke od 18. stoljeća do 1924.*, završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2021., str. 27.

²⁴ Žic, str. 124.

RIJEKA U PRVOM SVJETSKOM RATU

Rat je izuzetno teško pogodio Rijeku i Sušak jer je, pored ostalog, prestao svaki sigurni pomorski promet te je lučki život bio podređen uglavnom vojnim potrebama. Ratna industrija, međutim, donosi koristi malom krugu povlaštenih, dok većinu Riječana zahvaća glad i siromaštvo.²⁵ Međutim, Rijeka nije doživjela znatna ratna razaranja. Odigralo se nekoliko zračnih bitaka između talijanskog i austrougarskog vojnog zrakoplovstva. Tako se primjerice u lipnju 1915. nad Rijekom pojavio talijanski cepelin *Citta di Ferrara* i bacio nekoliko bombi na tvornicu Torpedo koja je bila evakuirana pa veće štete nije bilo. Na kraju ga je pri povratku u Italiju austrougarsko pomorsko zrakoplovstvo pristiglo iz Pule oborilo nedaleko od Lošinja.²⁶ Bakarska rugalica, odnosno *La beffa di Buccari*, naziv je za napad koji je vodio Gabriele D'Annunzio, između 10. i 11. veljače 1918. godine. On je zajedno s Luigijem Rizzom uspio neprimjetno uploviti u bakarsku luku i ispaliti nekoliko torpeda koji nisu napravili preveliku štetu, ali su uznemirili neprijatelja te psihološki uzdigli talijansku vojsku.²⁷ No, političke prilike unijele su u grad uništenje te se najvažniji događaj tijekom rata zbio daleko od Rijeke.

Rat je u Rijeci uspostavio novo stanje i otvorio nove probleme koji su bili najviše povezani s industrijom te odlaskom dijela stanovništva i radnika na frontove. Iako formalno pod vlašću ugarske krune, Rijeka je svoju nacionalnu samosvijest uglavnom izjednačavala s talijanskom.²⁸ Početkom rata nekolicina Fijumana i članova iredentističkog udruženja *Giovine Fiume* odlazi u Italiju, kako bi izbjegli austrougarsku regrutaciju te ustraju u borbi za svoje ciljeve. Pojedinci, koji su regrutirani u austrougarsku vojsku, koji su zatim zarobljeni na ruskoj fronti tražili su da ih se prebaci u Italiju, a među njima je bio i Riccardo Zanella koji je to iskoristio za političko lobiranje u smjeru propagande protiv Austro-Ugarske i za ulazak Italije u rat na strani Antante.²⁹ Na Apeninski poluotok krenuli su i jugoslavenski nastrojeni Hrvati iz riječkog područja, među kojima je bio i sam Frano Supilo. On je uskoro prerastao u jednu od vodećih ličnosti u borbi za stvaranje prve jugoslavenske državne zajednice. Nakon odlaska

²⁵ *Povijest Rijeke*, str. 282.

²⁶ Žic, str. 125.

²⁷ Perinčić, str. 79.

²⁸ Moravček, Goran, *Rijeka prešućena povijest*, Nezavisno izdanje, Rijeka, 1990., str. 64.

²⁹ Perinčić, str. 27.

Supila, pokretačku snagu slobodarske ideje preuzima u svoje ruke omladina hrvatske gimnazije na Sušaku i mladi studenti. Štrajkovi i demonstracije bili su način kojim je omladina u prvim godinama Prvog svjetskog rata manifestirala svoje osjećaje protiv Beča. Hrvatska čitaonica, koja se nalazila u prostorijama na Korzu, bila je središte cjelokupnog narodnog rada. Još u jeku rata, devet mjeseci prije sloma i kapitulacije Austro-Ugarske, bio je jugoslavenski pokret u Rijeci toliko jak, da su se prikupljali potpisi za priključenje Rijeke budućoj Jugoslaviji što predviđa buduću jedinstvenu zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Potpisivanjem tajnog Londonskog ugovora 1915., Italija napušta Trojni savez te se pridružuje vojnim snagama Antante. Tim činom Italiji su trebali pripasti dijelovi Austro-Ugarske Monarhije, uključujući Trst, Istru i Dalmaciju, te dijelovi albanske obale, dok je Rijeka trebala pripasti Hrvatskoj.³⁰ U tom periodu Rijeka nije ulazila u fokus Kraljevine Italije jer se smatrala mađarskim gradom bez strateške važnosti. U talijanskim je pregovorima za ulazak u rat na strani Antante prevladavalo načelo tzv. Svetog samoljublja, odnosno *sacro egoismo*, u kojem je primarno ujedinjenje zemalja u kojima žive Talijani, a koji su pod Austro-Ugarskom te je najveća talijanska ambicija bila stići do Trsta.³¹ Uz to, Italija je imala u vidu samo slabljenje, ali ne i razaranje Austro-Ugarske, potiskivanje Austrije s Jadrana, odvajanje Ugarske, s Hrvatskom, kao budućim saveznicima Italije protiv Austrijanaca i Slavena, stoga je u toj kombinaciji prepustila Rijeku. U slaganju tajnog ugovora u Londonu 1915. se Rijeku stoga i ne spominje te je vladalo mišljenje da će grad po okončanju sukoba dijeliti sudbinu neposrednog zaleđa.³² Međutim, smatralo se da Italija može naći ključ za prodor na Balkan i Bliski Istok jedino ako postane vladar na Jadranu zbog čega mora stvoriti snažnu silu bez obzira na nepravde koje može nanijeti drugim narodima.³³ Iredentisti su, naime, kao glavnu prepreku na putu ekspanzije Italije smatrali Hrvate i Slovence te dolazi do izražajne antislavenske sfere. "Talijanski iredentisti vjerojatno nisu znali da se u ugovoru nije zahtijevala Rijeku i u toku rata nisu prestali voditi propagandu za aneksiju toga grada, dokazujući njegovo talijanstvo."³⁴ U početku prvog svjetskog rata

³⁰ Đurić, Dajana, "Državnopravni položaj Rijeke u D'Annunzijevom vremenu 1918.-1920.", *Pravnik*, 42, 86, 2008., str. 37.

³¹ Toševa Karpowicz, str. 52.

³² Perinčić, str. 94.

³³ Moravček, *Rijeka - između mita i povijesti*, str. 34.

³⁴ Šepić, str. 15.

riječki autonomaši bili su pod utjecajem austrijske propagande protiv Srbije i Slavena. Riječki talijanaši napadali su Hrvate, a naročito povorke stotina uhićenih Hrvata koji su preko Rijeke vođeni u logore.³⁵ Kada se u Italiji saznalo za sadržaj Londonskog ugovora, “krenulo se s propagandom u namjeri da se i onaj dio Jadrana koji je Italiji bio oduzet priključi proširenoj državi, a to se u prvom redu odnosilo na Rijeku koja ugovorom nije trebala pripasti Italiji”.³⁶ Prvim svjetskim ratom završava dugi period Rijeke pod vlašću Mađarske, a započinje period talijanske opresije.

Na početku Prvog svjetskog rata, u vrijeme talijanske neutralnosti, D’Annunzio se angažirao na pridobivanju javnog mnijenja Italije za ulazak u rat na strani Atante. S grupom ardita D’Annunzio se iskrcava 5. svibnja 1915. blizu Genove, čime započinje njegov propagandni angažman. Svojim javnim nastupima D’Annunzio okuplja sve veći broj pristaša za ulazak Italije u rat na strani Antante. “Objava rata Auto-Ugarskoj istovremeno označava pobjedu parlamentarne manjine.”³⁷ Na početku rata D’Annunzio se odmah prijavljuje kao dobrovoljac, budući da zbog godina nije mogao biti unovačen. Tijekom rata istaknuo se u brojnim ratnim operacijama. Tijekom rata izrastao je u simbol: bio je pjesnik-ratnik.

³⁵ Marjanović, Milan, “Rijeka od 1860. do 1918. “, *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 247.

³⁶ *Povijest Rijeke*, str. 201.

³⁷ Toševa Karpowicz, str. 56.

RIJEKA KAO SVJETSKO PITANJE

Prvi svjetski rat, koji je u svojoj suštini vođen isključivo na osnovi imperijalističkih ciljeva određenih država, završava za pregovaračkim stolom na kojem se ruše četiri velika carstva – austrijsko, njemačko, rusko i osmansko – zbog čega dolazi do potrebe za preraspodjelom njihovih ostataka.

Politička situacija i mnogobrojni porazi austrougarske vojske neposredno su doveli do raspada Monarhije u kojoj su se rađali mnogi nacionalni pokreti, a najintenzivniji pokret kulminirao je među južnoslavenskim narodima. Hrvatski sabor proglasio je 29. listopada 1918. odcjepljenje hrvatskih krajeva od dvojne monarhije i ulazak u novoosnovanu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Hrvatski je sabor raskinuo sve državno-pravne veze Hrvatske s Austro-Ugarskom i time dokinuo Ugarsko-hrvatsku nagodbu iz 1868. godine. Tim činom Rijeka je postala sastavio dio nove države te dolazi do promjene i preuzimanja političke vlasti koja je se zalagala za ujedinjenje Rijeke s hrvatskom maticom. U tom periodu u Rijeci je došlo do propadanja ugarske vlasti i uspostavljanja vlasti Mjesnog odbora Narodnog vijeća za Sušak i Rijeku. Jačanje jugoslavenske struje moglo se pratiti kroz *Primorske novine*, prijašnjeg naziva *Novi list*, koje su bile prve novine na hrvatskom jeziku na području Rijeke.³⁸ Nakon što je ugarska uprava doživjela svoj pad u sukobu s vojnicima, tzv. Jelačićevcima, i civilnim stanovništvom, koje se sastojalo i od talijanskog stanovništva, 29. listopada 1918. formira se Narodno vijeće koje je vezano krugom istaknutih osoba poput predsjednika dr. Rikarda Lenca, dr. Viktora Ružića, Andre Bakarčića i drugih.³⁹ Jugoslavensku atmosferu u Rijeci opisuje u *Primorskim novinama* Perislav Ljubić: “Nebrojene mase puka objieg spola, svih društvenih staleža, od najnježnije mladosti do najsijedije starosti obilaze od jutra do kasno u noć po svim ulicama i cestama noseći hrvatske, srpske i slovenske zastave, pjevajući razne rodoljubne i vesele pjesme našeg trojnenog naroda.”⁴⁰ Ipak, riječki Talijani smatrali su da je “vlast hrvatskoga Narodnog vijeća nelegalna i uzurpatorska te je treba svrgnut”.⁴¹ Kako bi se Rijeka što prije anektirala Italiji. Riječki autonomaši pretvorili su se u talijanaše, te su se i oni i

³⁸ Patafta, Daniel, „Privremene vlade u Rijeci“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38, 1, 2006., str. 199.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto, str. 200.

⁴¹ Sučić, Ivo „Rijeka 1918-1945.“, *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 281.

stare talijanske strukture Rijeke izravno suprotstavili Narodnom vijeću. U tom kontekstu dolazi do osnivanja Talijanskog narodnog vijeća (*Consiglio Nazionale*) u zgradi *Società Filarmonica Drammatica*, poznatom mjestu okupljanja riječkih Talijana. Predsjednik tog vijeća, poznati kirurg, dr. Antonio Grossich, potpisao je 30. listopada proglas i želju stanovnika Rijeke da budu pripojeni Italiji.⁴² Pored te dvije varijante uskoro se javlja i treća, koju su zastupali autonomaši, sa zahtjevom “da grad Rijeka ne pripadne ni Državi SHS ili kasnijoj Kraljevini SHS ni Kraljevini Italiji, nego da dobije status posebnog državnog teritorija”.⁴³ Zbog svoga položaja, Rijeka je bila isuviše važan grad da bi u njoj mogao vladati politički mir. Tri struje, talijanska, autonomna i jugoslavenska, vukle su svaka na svoju stranu, a svemu tome treba dodati činjenicu da se počeo buditi i fašizam.

Pitanje o političkoj situaciji i teritorijalnoj pripadnosti Rijeke vezuje se uz mirovne pregovore u Parizu koji se dodatno otežavaju zbog iredentističkih namjera Kraljevine Italije prema istočnojadranskoj obali. Spor oko Rijeke postao je centralno pitanje u diskusijama na mirovnoj konferenciji zbog njezinog talijanskog dijela stanovništva koje je kroz sustavnu talijanizaciju grada potiskivalo Hrvate i hrvatski jezik.

Italija je nakon Prvog svjetskog rata ostvarila dio prava obećan Londonskim ugovorom. Bez obzira na pobjedu u ratu, Italija vrije te je kriza liberalne države u punom jeku. Narod je politički podvojen između demokrata koji ne simpatiziraju zauzimanje tuđih teritorija i nacionalista kojima je to ultimativna opcija.⁴⁴ Italija je nastojala djelovati među važnim čimbenicima vanjske politike što se najviše vezuje uz ostvarenju što bolje pozicije na međuratnoj sceni, konkretnije za pregovaračkim stolom na Pariškoj mirovnoj konferenciji, kako talijanska pobjeda ne bi ostala osakaćena.⁴⁵ U takvoj je situaciji, svojim neospornim talentom za održavanje govora, D’Annunzio lansirao i u politički opticaj pustio metaforu osakaćena pobjeda, odnosno *vittoria mutilata*⁴⁶ U sferi općeg ludila dolazi do želje za širenjem granica i objedinjenjem svih Talijana u jednu državu. U slabosti Italije da se suoči s vlastitim problemima izvlače se mitovi slavne prošlosti Rima i Mletačke Republike te se na njima gradi budućnost

⁴² Isto, str. 283.

⁴³ *Povijest Rijeke*, str. 258.

⁴⁴ Perinčić, str. 25.

⁴⁵ Toševa Karpowicz, str. 69.

⁴⁶ Perinčić, str. 88

talijanskog naroda, pretvarajući ih u teritorijalne zahtjeve naročito prema istočnom Jadranu. Italija je nakon Prvog svjetskog rata bila jedina država koja je ukinula pojam narodnosti i nacionalnih manjina. Nakon sloma Austro-Ugarske, talijanska vojska počinje u studenom 1918. zaposjedati teritorij na istočnoj obali Jadrana koji joj je bio obećan Londonskim ugovorom i više od toga. Talijanski iredentizam slavio je pobjedu. Talijanska vlada tada je odbijala priznati novostvorenu jugoslavensku državu, a vojna uprava je u okupiranim područjima provodila mjere koje su uvelike inspirirali iredentisti.⁴⁷ Gabriele d'Annunzio je, u svojim govorima u Italiji, tada uzvikavao *O Fiume o morte*, ali je ta parola u Rijeci glasila *Italia o morte*.⁴⁸

Političke prilike u Rijeci su se sve više komplicirale. Napetost je rasla, a propaganda je iz Italije hrabrila riječko talijansko stanovništvo u borbi protiv slavenskih pothvata te su se više nego ikad osjetili protuhrvatski i protuslavenski osjećaji. Flota američkih razarača stigla je u Rijeku 2. studenog, a dan kasnije dolaze odredi britanske i francuske vojske. Predstavnici tih vojnih odreda po svom dolasku priznaju u ime svojih vlada vlast Narodnog vijeća.⁴⁹ I već 3. studenog osnovano je u Rijeci Međusavezničko zapovjedništvo na čelu s Franchetom D'Espereyem. Dana 4. studenog ušao je u riječku luku talijanski bojni brod *Emanuele Filiberto*, pred kojim je ušao razarač *Stocco*, a za njim još dva razarača. Riječki talijanaši dočekali su dolazak talijanskih trupa manifestacijama, a talijanske mornare pozdravio je u ime *Consiglio Nazionale* dr. Grossich.⁵⁰ Međutim, admiral Rainer, kao predstavnik talijanske ratne mornarice, službeno je posjetio dr. Lenca i izjavio mu, da je odjel talijanske ratne mornarice u stvari samo dio savezničke mornarice u Rijeci, da nema nikakve posebne misije i dosljedno tome, da priznaje vlast Narodnog vijeća. Ovaj postupak su riječki Talijani komentirali kao izdaju svojih težnja. U grad je stigao i odred srpskih vojnika pod zapovjedništvom pukovnika Maksimovića, što su talijanski stanovnici Rijeke shvatili kao provokaciju. Stigla su i dva bataljuna prve jugoslavenske dobrovoljačke divizije iz Zagreba, pa je u gradu bilo mnogo uniformi, što je povećalo mogućnost sukoba i stopu kriminala.⁵¹ Svima je njima zadatak bio čuvati red i mir u gradu dok se ne donese konačna odluka o njegovoj sudbini. Saveznički vojnici se međusobno nisu trpjeli,

⁴⁷ Šepić, str. 18.

⁴⁸ Moravček, *Rijeka prešućena povijest*, str. 25.

⁴⁹ Marjanović, str. 285.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Moravček, *Rijeka prešućena povijest*, str. 36.

osobito Talijani i Srbi, a lokalni Talijani pak nikako nisu trpjeli ni francuske vojnike.⁵² Stanje u Rijeci postaje sve teže. Ohrabreni prisutnošću talijanske flote, a još više time što je iz Italije došao znatan broj vrlo sumnjivih ljudi, osobito iz Sicilije i Kalabrije, riječki talijanaši sve više ugrožavaju Hrvate te dolazi do prvih zločina. Na Škurinjama je ubijen mladić Hrvat koji je bio izboden bodežom, kakav su tada imali talijanski vojnici, tzv. arditi.⁵³ Riječki talijanaši manifestiraju u povorkama, u kojima sudjeluju mnogobrojni došljaci iz Italije, osobito iz Trsta. Trst je tada podržavao aneksiju Rijeke kako bi se izbjegla neposredna opasnost od njene konkurencije Trstu. Svakodnevni sukobi doveli su u opasnost i savezničkog admirala Francheta d'Espreya, koji je bio napadnut. Utjecaj hrvatske upravne vlasti time je sve više slabio te se jedva osjećao.

Rješenje neprilika u Rijeci provode se u započetim pregovorima između talijanskih, francuskih i srpskih četa o smještaju zajedničkih trupa. Na temelju tih pregovora, srpske čete trebale su se povući do Kraljevice, a talijanske su se obvezale da neće ući u Rijeku do 20. studenog. Za to vrijeme bi u Rijeci trebao ostati status quo.⁵⁴ Međutim, talijanske su čete prekršile dogovor i 17. studenog s novim talijanskim odredima ulaze u grad te okupiraju kolodvor, javna skladišta, ostale javne zgrade, te iz Guvernerove palače protjeruju župana dr. Rikarda Lenca i postavljaju se talijanske zastave. Nakon što je dr. Lenac napustio Guvernerovu palaču, ubrzo je raspušten i mjesni odbor Narodnog vijeća SHS. U isto vrijeme *Consiglio Nazionale* radi intenzivno, pod okriljem i uz pomoć talijanskih trupa koje su se prema njemu ponašale kao da je legitiman organ vlasti. *Consiglio Nazionale* privremena je i samoprovana vlada grada Rijeke čiji je jedini cilj što prije ostvariti pripajanje Rijeke Kraljevini Italiji i to uz pozivanje na pravo naroda na samoodređenje.⁵⁵ Zbog toga su morali intenzivno djelovati ne bi li Rijeku pretvorili u pravi talijanski grad u kojem žive samo Talijani, govori se talijanski jezik te se nalazi u sferi talijanskog kulturnog utjecaja.

Odmah nakon što *Consiglio Nazionale* preuzima vlast, sredinom prosinca 1918. napravljen je popis stanovništva, po broju i nacionalnom sastavu. Popis je trebao poslužiti kao argument na mirovnoj konferenciji koja se pripremala. Na temelju popisa

⁵² Perinčić, str. 112.

⁵³ Marjanović, str. 287.

⁵⁴ Toševa Karpowicz, str. 76.

⁵⁵ Perinčić, str. 113.

izvedenog u potpuno neregularnoj situaciji očekivane brojke iznosile su 63% talijanskog stanovništva i 17% hrvatskog stanovništva, odnosno 19.684 Talijana i 5.529 Hrvata te su ostatak činili Slovenci, Srbi, Mađari i Nijemci.⁵⁶ Jedna od osnovnih težnja Italije bilo je ukidanje pojma narodnosti i nacionalnih manjina. Za nju su svi stanovnici bili talijanski državljani, a samim time i talijanske narodnosti. Iz tih razloga demografski podaci o broju stanovnika u Rijeci za vrijeme talijanske okupacije gube svu važnost. Drugi korak k aneksiji bio je mijenjanje naziva ulica na talijanski jezik i uklanjanje natpisa na trgovinama koji su bili na hrvatskom. Kako su Hrvati bila druga najveća nacionalna skupina na području Rijeke smatralo se potrebnim ukloniti svaki trag koji bi upućivao na to da u gradu ne žive samo Talijani. To se ostvaruje kroz sustavno zastrašivanje i iseljavanje hrvatskog stanovništva koje nije podržavalo asimilaciju. Iseljavanju su potpomogli učestala otpuštanja netalijana s poslova što je rezultiralo time da je otpušteni Hrvat ili Slovenac morao tražiti novi posao u SHS, a to je značilo iseliti se iz Rijeke. Budući *duce* Italije, Benito Mussolini, dolazi u Rijeku 20. prosinca 1918. te u svom govoru tvrdi da je Rijeka udovijek talijanski grad. U cilju daljnje talijanizacije grada *Consiglio Nazionale* 4. travnja 1919. godine donosi "Zakon o ovlasti uspostavljanja i ispravljanja imena obitelji podrijetlom talijanskih i o promjeni i modifikaciji stranih obiteljskih imena". "Svaki riječki građanin mogao je od *Consiglija Nazionalea* zatražiti promjenu imena i prezimena."⁵⁷ Međutim, stvarna vlast talijanskog *Consiglia* u Rijeci pokazala je svoju nemoć u uspostavljanju reda i gospodarskog života u Rijeci. Dolazi se do stanja u kojem nema prometa u luci, nema proizvodnje te se životne namirnice smanjuju zbog napada na trgovine, skladišta i stanove većinom hrvatskih stanovnika.

U preliminarnim razgovorima pred parišku mirovnu konferenciju 1919. Rijeka se jedva spominjala jer prema odredbama tajnog Londonskog ugovora grad je nije trebao pripasti Italiji. Jadransko pitanje, koje je bilo povezano s Rijkom, došlo je na dnevni red kasnije. Riječko pitanje postaje značajno u veljači 1919., kada je talijanska vlada tražila od konferencije ne samo zahtjeve Londonskog ugovora, nego još i pripojenje Rijeke.⁵⁸ Predsjednik Wilson bio je protiv svih tajnih ugovora prijeratne diplomacije te se njegov stav sastojao od onemogućavanja talijanskih zahtjeva na temelju

⁵⁶ Barbalić, str. 23.

⁵⁷ Patafta, str. 205.

⁵⁸ Đurić, str. 37.

Londonskog ugovora. Vijeće četvorice započelo je raspravu o tome 24. ožujka 1919. bez prisutnosti delegacije Kraljevine SHS. Talijanski fašisti, nezadovoljni rezultatima pregovora, ujedinjuju se u Milanu u udruhu *Fasci di Combattimento*, na čelu s Benitom Mussolinijem. I riječki *Consiglio Nazionale* priključio se 7. travnja poslavši D'Annunziju molbu da se založi da aneksiju Rijeke. D'Annunzio je ustrajao na striktnoj odredbi Londonskog ugovora uz dodatak Rijeke, te je s tog stajališta kritizirao rad talijanske delegacije. Prijedlozima o aneksiji Rijeke oštro se suprotstavio predsjednik Wilson zbog čega je podnio svoj protuprijedlog u kojem Rijeka postoji kao neovisna država.⁵⁹ Budućnost Rijeke tada se nalazi pred tri solucije: aneksija Kraljevini Italiji, aneksija Kraljevini SHS ili Rijeka kao samostalna država. "Wilson je zamislio da Rijeka postane samostalna država odnosno tampon-prostor između Kraljevina Italije i Jugoslavije pri čemu bi se također spriječio talijanski monopol nad Jaranom."⁶⁰ Na tom je putu Rijeku čak vidio i kao grad-prijestolnicu novoosnovane mirovne organizacije Lige naroda.⁶¹ Odluku o samostalnoj državi možemo povezati s američkim ciljem kupovine svih rafinerija na području bivše Austro-Ugarske čime je interes za Rijekom, tada naftnim središtem, rastao. Kao odgovor na Wilsonov prijedlog, *Consiglio Nazionale* predstavlja svoj memorandum u kojem se zahtjeva ujedinjenje Rijeke s Italijom na temelju devete Wilsonove točke.⁶² Ta je točka regulirala pitanje uređenja granice poslijeratne Italije primjenom načela o pravu naroda na samoodređenje.⁶³ Apel talijanskog *Consiglia Nazionale* ostao je bez odjeka.

Dok su u Parizu natezanja oko Rijeke postajala kompliciranija, saveznici nastoje od Rijeke stvoriti bazu francuske mornarice zbog čega su na korištenje dobili Baroševu luku u koju su povukli svoje ratne brodove i maleni broj bataljuna. No, Rijeka je prepuna talijanskih vojnika, čiji broj dolazi do 20.000.⁶⁴ U sastavu talijanske vojske, ali i izvan nje, nalazi se znatan broj sumnjivih osoba. Tu su u prvom redu trupe arditu koji se sastoje od kažnjenika i skitnica iz svih krajeva Italije. Oni su krađama, provalama i pljačkama terorizirali riječko stanovništvo jednako kao i savezničke vojnike i časnike.

⁵⁹ Toševa-Karpowicz, str. 42.

⁶⁰ Isto, str. 62.

⁶¹ Isto, str. 58.

⁶² Isto, str. 56.

⁶³ Isto, str. 60.

⁶⁴ Čulinović, Ferdo "Rijeka u državnopravnom pogledu.", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 261.

U takvoj situaciji stvorena je Riječka legija čije je vodstvo predvodio Nino Host, podrijetlom iz obližnjeg sela Hosti, koji je svom prezimenu dodao Venturi.⁶⁵ Legionari su bili inicijatori mnogih provokacija, pa i krvavog sukoba s francuskim vojnicima u luci Baroš zbog njihove susretljivosti prema Hrvatima, koji je zatim prerastao u međunarodni incident. Konačno 6. srpnja dolazi do krvavog napada iz zasjede, u kojem su talijanski arditi zajedno s pripadnicima Riječke legije napali bombama odred francuskih vojnika u kojem je nekoliko francuskih vojnika poginulo. Mir su uspostavile američke i engleske trupe. Međunarodna istraga ustanovila je potpunu krivnju talijanskog *Consiglio Nazionale*. Ubrzo međunarodna komisija donosi odluku o budućem ustroju Rijeke prema kojoj se *Consiglio Nazionale* treba ukinuti i umjesto njega postaviti vijeće čiji će članovi biti izabrani na gradskim izborima te naređuje raspuštanje *Legione volontari fiumani*. Uvjetima istrage trebao se smanjiti broj talijanskih postrojbi u gradu, dok se održavanje javnog reda i mira povjerava britanskim i američkim postrojbama. "Ovi zaključci ugrozili su sve napore čelnih ljudi iz *Consiglija Nazionalea* da se Rijeka anektira Italiji."⁶⁶ što se odrazilo i na stanovništvo grada u daljnjoj borbi između Hrvata i Talijana. Gotovo u panici, riječki *Consiglio Nazionale* traži rješenje da se izbjegnu odluke međunarodne komisije. Pregovara se s raznim osobama koje su bile spremne predvoditi marš na Rijeku. Jedni su bili za pjesnika Sema Bennellija koji je sudjelovao u talijanskom zauzeću Pule. Međutim, on nije pristao prihvatiti zadatak, kao ni admiral Umberto Cagni, a ni general Peppino Garibaldi.⁶⁷ Razgovor s mogućim vođama vodio je Host-Venturi. Plan za talijansku okupaciju Rijeke preuzeo je D'Annunzio čiji dolazak u grad predstavlja početak fašizma.

⁶⁵ Isto, 262.

⁶⁶ Patafta, str. 206.

⁶⁷ Sučić, str. 291.

DANUNCIJADA

Provedbu zaključka Međunarodne komisije, po kojem Rijeka funkcionira kao neovisna država, spriječio je dolazak Gabrielea D'Annunzija u grad. Ovaj ugledni talijanski pjesnik bio je predstavnik najradikalnijeg iredentizma i nacionalizma u Italiji. Nakon što je kontaktirao *Consiglio Nazionale*, uz pomoć Host-Venturija i Attilija Prodama, oni mu omogućavaju apsolutnu podršku pri njegovom poznatom pohodu na grad. D'Annunzio je pohod na Rijeku započeo s *Marchia da Ronchi*, odnosno maršem iz Ronchija, u noći 12. rujna 1919. s oko 200 vojnika i 35 časnika.⁶⁸ D'Annunzijevo vojska je od Ronchija do Rijeke brojčano narasla jer su joj se na putu pridružili mnogi ratni veterani razočarani osakaćenom pobjedom Italije nakon Prvog svjetskog rata i katastrofalnim gospodarskim prilikama, dok se najgora ljudstvo nalazilo u odredima Crni plamenovi, odnosno *Le Fiamme nere*, koje se sastojalo od ardita. Posljednja prepreka na D'Annunzijevo putu bile su talijanske regularne trupe koje su okruživale grad i koje su imale naredbu da spriječe D'Annunzijevo ulazak u grad. Međutim, D'Annunzijevo vojska ušla je bez otpora u grad 12. rujna zbog priključivanja talijanskih trupa u D'Annunzijevo vojsku. Ulazak u grad, pozdravilo je mnoštvo ljudi na ulicama. Dolazak ostaje zapamćen kao Sveti ulazak, *Sacra entrata*, što se tada predstavlja kao spas za talijanstvo Rijeke. Arditi odmah zauzimaju Guvernerovu palaču, s koje skidaju američku, britansku i francusku zastavu i ostavljaju samo talijansku te su se savezničke postrojbe bez puno pogovora povukle iz grada.

Zbog stalnog dolaska novih vojnika, u gradu se nalazilo 2.600 talijanskih vojnika, a po drugim izvorima ta brojka dolazi i do 15.000 vojnika.⁶⁹ Talijansko stanovništvo, u sferi općeg ludila, iskazuje svoje nacionalističke osjećaje što rezultira antihrvatskim akcijama u kojima stradaju trgovine, brodovi i domovi Hrvata. Nakon toga D'Annunzio je održao govor u kojem je dokazivao pripadnost Rijeke Italiji i na kraju proglasio ujedinjenje Rijeke s majkom domovinom Italijom.⁷⁰ U svojem prvom govoru, s balkona Guvernerove palače, D'Annunzio je unio novi stil manipulacije, koji dotad nisu koristili politički vođe. Bio prvi koji je u praksi proveo manipulaciju masa vještinom retorike kao i nizom rituala koje su kasnije preuzeli i Mussolini i Hitler. On je zaslužan

⁶⁸ Moravček, Goran, *Rijeka - između mita i povijesti*, str. 48.

⁶⁹ Perinčić, str.105.

⁷⁰ Sučić, str. 293.

za oživljenje rimskih vojnih pozdrava kojima su rimski vođe pozdravljali svoje legionare, iako je to zapravo bio dio rituala njegove neposredne komunikacije s masama od kojih je tražio da uzdignute ruke prisegnu.⁷¹ U svojim je govorima koristio i retorička pitanja koja se pretvaraju u konverzaciju s masama u koja bi mu odgovarala u jedan glas *Si!*⁷² Upravo ovi elementi predstavljaju službeni početak fašizma kao nove ideologije u kojem se stvaraju planovi za rušenje jugoslavenske države te dolazi do pobuna protiv talijanske delegacije koja ne brani interese talijanstva Rijeke. D'Annuzio je u svojim zahtjevima zatražio da popustljiva i nesposobna vlada Francesca Nittija odstupi jer se prema D'Annunzijevom tumačenju spremala izručiti grad novoj jugoslavenskoj državi. On je svojim pohodom na Rijeku najavio početak fašizma, pokreta koji će, zbog posljedica koji je za sobom ostavio, obilježiti 20. stoljeće. Iz toga proizlazi zaključak kako je od svojih početaka fašistički pokret imao dvojicu vođa – Gabriela D'Annunzija i Benita Mussolinija.⁷³

Nakon zauzimanja Rijeke *Cosiglio Nazionale* predaje svu vlast D'Annuziju te ga proglašava Zapovjednikom grada Rijeke, odnosno *Comandante della Citta di Fiume*. D'Annuzio sastavlja novu vladu, treću riječku privremenu vladu. Nova vlada imala je odbore za: unutarnje poslove, financije i blagajnu, trgovinu, industriju i poljoprivredu, javno školstvo i pravde i bogoštovlja, a 26. siječnja 1920. osnovan je odsjek za obranu zemlje koji je povjeren Host-Venturiju.⁷⁴ Međutim, vojnu i civilnu vlast u gradu imao je D'Annunzio koji time postaje prvi vođa s elementima centralističke diktature te se uzdiže iznad zakona u teoriji i praksi. D'Annunzio ubrzano provodi reorganizaciju upravnog života u karakteru demokracije. S tim u vezi provodi i gradske izbore 26. listopada. "Usprkos tome što su birački popisi bili krivotvoreni, a mnogi glasački listići popunjeni pod pritiskom ardita, D'Annunzio je dobio svega 6.683 glasa od 10.444 upisanih birača.⁷⁵ Utjecaj u vanjskoj politici, D'Annunzio je pokušao postići provođenjem izbora za riječkog poslanika u rimskom parlamentu što se negativno odrazilo na pregovore između vlada Kraljevine Italije i SHS.⁷⁶

⁷¹ Perinčić, str. 82.

⁷² Patafta, str. 208.

⁷³ Toševa-Karpowicz, str.70

⁷⁴ Isto, str. 208.

⁷⁵ *Povijest Rijeke*, str. 293.

⁷⁶ Isto, str. 288.

Riječka pustolovina D'Annunzija dočekan je među Talijanima u gradu s oduševljenjem, ali je službeni Rim bio drugačijeg razmišljanja.⁷⁷ Premijer Nitti otvoreno se suprotstavio takvom načinu rješenja riječkog pitanja, zabrinut zbog moguće reakcije saveznika. Italija je u slučaju Rijeke potpuno izgubila svoj autoritet pa je sve glasnjiji bio zahtjev nacionalista i fašista za preuzimanje vlasti. Ekonomske prilike i nezadovoljstvo zbog osakaćene pobjede stvorili su u javnosti osjećaj kako je Italija među velikim silama prošla najgore te da je prevarena. U gradovima su izbijale pobune što je slabilo Nittijev položaj, a istodobno omogućilo D'Annunziju da neometen učvrstne vlast u Rijeci, prkoseći talijanskoj vladi i proglašavajući je nesposobnom. Velike sile su zauzele stajalište prema kojem D'Annunzijevo ulazak u Rijeku predstavlja unutrašnji problem Italije te da ona sama treba što prije riješiti taj problem. Da bi donekle sačuvao obraz, Nitti šalje u Opatiju generala Pietra Badoglioa kako bi blokirao Rijeku i prisilio D'Annunzija na predaju. Generalova misija, međutim, nije uspjela te je tim potezom Nitti još jednom poražen, ali tada i vojnički.⁷⁸ Liberalni tisak u Italiji pisao je protiv danuncijade tražeći veću disciplinu među vojnicima jer su mnogi dezertirali u D'Annunzijevo vojsku, misleći kako ih u Rijeci čeka blagostanje i zabava.

Delegacije raznih talijanskih gradova odlaze u Rijeku koji tada postaje najtalijanskiji od svih gradova. U svojim posjetima donose hranu, odjeću i druge potrepštine za djecu i građane, ali i legionare. Naročito se Talijanke organiziraju u udruge koje prikupljaju dobrotvorne priloge za legionare. Jedan od primjera je Clotilda Cavalli koja sudjeluje u osnutku i radu Udruge legionarki Rijeke, odnosno Associazione Legionarie Fiumane.⁷⁹ U Rijeku ne dolaze samo vojnici već i žene te grad postaje mjesto za njihovu emancipaciju. Svojim javnim političkim djelovanjem i društvenim angažmanom uz aktivno domoljublje i nacionalizam postaju ravnopravne muškarcima.⁸⁰

Element D'Annunzijeve popularnosti bilo je poticanje glorificiranja hedonizma, strasti i užitka. Oslobođena velika masa ljudi nakon Prvog svjetskog rata prihvaćala je priliku za slavljen u gradu čiji se život ionako pretvorio u neprekidnu paradu. Svaki dan

⁷⁷ Toševa-Karpowicz str. 90.

⁷⁸ *Povijest Rijeke*, str. 288.

⁷⁹ Perinčić, str.123.

⁸⁰ Isto.

je bio prilika za novo okupljanje pri čemu su se svi povezivali u zajedničkom osjećaju slavlja ili žaljenja. Primjerice, prilikom nesretnoga izviđačkog leta dvojice D'Annunzijeve pilota, pri čemu su obojica poginula, organizirano je dvodnevno tugovanje s posebnom ceremonijom u kojoj je sudjelovao cijeli grad.⁸¹ Brojne su od tih beskrajnih zabava bile začinjene drogama. Konzumacija kokaina se pretvorila u naviku koju su mnogi stekli tijekom rata, osobito piloti. Iako je službena vlast nastojala suzbiti zloupotrebu droge, pomaci su u gradu, u kojem je vladalo bezvlašće, bili slabi. Međutim, osjećaj slobode bio je rezerviran samo za one s osjećajem pripadnosti talijanskoj naciji.

“Rijeka je pod diktatorom D'Annunzijem postala ne samo poprište bezakonja nego i nasilja nad svim onim grupama i pojedincima koji se nisu slagali s ciljevima njegove vladavine.”⁸² Sustavnim uništenjem hrvatske nacionalne svijesti započeo je novi val otkaza na radnim mjestima. “Potpuna izolacija grada s talijanske i hrvatske strane učinila je život u gradu nepodnošljivim. Teški gospodarski i socijalni uvjeti u gradu doveli su do izbijanja općeg štrajka radnika koji su organizirali socijalisti, a koji su D'Annunzijevi ardimi krvavo ugušili.”⁸³ U teroru Talijani najvećeg neprijatelja vide u Hrvatima, kao prema neželjenom nacionalnom identitetu, zbog čega dolazi do pravog egzodusa Hrvata. U prva dva mjeseca D'Annunzijeve vladavine Rijeku je napustilo 1.507 osoba.⁸⁴

Autonomaši, koji svoj vrhunac dostižu za vrijeme D'Annunzijeve vladavine, predstavljeni su kao nepoželjan politički element. Zanella početkom 1915. odlazi u Italiju te u ratnim godinama dolazi do spoznaje da u Rijeci nema gospodarskog života bez Hrvatske zbog čega zastupa da ona postane samostalna država s osloncem na svoje zaleđe. Zanella odmah po svom povratku u Rijeku osniva Automašku stranku. Riječki talijanski list *La Voce del Popolo* žestoko napada Zanellu kao izdajicu i jugoslavenskog plaćenika.⁸⁵ No, Zanella se dalje bori i razvija svoj program u kojem su glavna načela talijanski kao službeni jezik, riječka zastava i autonomija unutar Jugoslavije. Kako je hrvatska opasnost bila likvidirana, fašisti su sad njih smatrali

⁸¹ Isto, str. 133.

⁸² *Povijest Rijeke*, str. 294.

⁸³ Patafta, str. 208.

⁸⁴ Isto, str. 209.

⁸⁵ Žic, str. 130.

najvećim neprijateljima talijanskih prohtjeva prema Rijeci. Što se tiče odnosa Zanella i D'Annunzija može se spomenuti da je u crkvi sv. Vida 20. siječnja 1920. organizirana služba u kojoj je svećenik blagoslovio bodež kojim je trebao biti ubijen Zanella.⁸⁶

Međutim, nova talijanska vlada dolazi do rješenja riječkog pitanja. "Dolazi do susreta između talijanskog ministra vanjskih poslova Sforze i ministra vanjskih poslova Kraljevine SHS Ante Trumbića u Rapallu gdje je konačno postignut sporazum o razgraničenju prema kojem se predviđa osnivanje zasebne države Rijeke s time da susjedni Sušak, zajedno s deltom Rječine postaju dio teritorija Kraljevine SHS."⁸⁷ I prije no što su pregovori službeno započeli, D'Annunzio je pretpostavljao da će Rijeka postati slobodna država što nije odgovaralo njemu i njegovim pristašama. Kao reakcija na započete pregovore D'Annunzio proglašava Talijansko namjesništvo Kvarnera, odnosno *Reggenza Italiana del Carnaro*, 8. rujna 1920. godine. Nakon proglašenja *Reggenze* D'Annunzio je sastavio novu, tada već četvrtu, riječku vladu. *Consiglio Nazionale* postaje lokalna uprava, a imenovao je sedam rektora, koji su trebali skrbiti o vojsci, financijama, unutrašnjoj upravi, pravosuđu, prosvjeti i javnim radovima, dok je za sebe zadržao rektorat ministra inozemnih poslova.⁸⁸ Takav izbor govori kako je pjesnik očekivao da će morati voditi oštre diplomatske sporove oko riječkog pitanja. Međunarodno priznanje i sporenje oko Rijeke bili su u središtu njegovih interesa, tako da je zanemario unutrašnje političke prilike u *Reggenzi*.

U temeljnom aktu *Reggenze*, u tzv. *Carta del Carnaro*, koji je trebao imati ulogu ustava, D'Annunzio je napisao kako je Rijeka stoljećima slobodna talijanska općina, jednodušnošću svojih sugrađana i legitimnom odlukom Nacionalog vijeća, objavila 30. listopada 1918. "svoje puno i neporecivo svrgnuće majci domovini".⁸⁹ Nadalje se tvrdi da pravo Riječana da donesu odluku o ujedinjenju s Italijom proizlazi iz trostruko utemeljenog prava – povijesnog, teritorijalnog i ljudskog. Uvodni dio akta završava: "I tako u ime nove Italije narod Rijeke sastavši se po pravdi i slobodi, zaklinje se da će se boriti sa svim silama do krajnosti protiv svakoga, da očuva prostornu vezu s majkom domovinom, čuvarem i vječnim braničem alpskih granica, koje je postavio Bog i

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Perinčić, str.136

⁸⁸ Moravček, *Rijeka - između mita i povijesti*, str. 69.

⁸⁹ Žic, str. 131.

Rim.”⁹⁰ “Školstvo je regulirano velikim brojem članaka što možemo povezati s pojmom kulture kao sredstvom kulturnog unapređenja.”⁹¹ Središnja tema pojma kulture i zadatak školstva učenje je jezika, u ovom slučaju talijanskog. Jezik je najvažniji dokaz porijekla i pokriva područje koje se odnosi na kulturnu dominaciju. Ona je nešto što obeshrabruje sve one koji ne pripadaju talijanskom kulturnom krugu što se najviše odnosi na Hrvate i Slavene. Pripadnost talijanskom kulturnom krugu temelj je formiranja slobodnog čovjeka, dok su Slaveni osuđeni na ropstvo. “U drugim člancima Ustava D’Annunzio razrađuje do detalja podjelu vlasti, funkcioniranje države, pravni sustav, držeći se strogo načela korporativizma i radikalnog utopističkog sindikalizma.”⁹² Međutim, ustav sadrži tipične značajke fašističkog uređenja države, koje su kasnije uvedene u Italiji.

Sklapanjem Rapallskog ugovora 12. studenog 1920. nazirao se kraj problematike oko Rijeke, a time i D’Annunzijeve okupacije. Italija je dobila teritorij s približno 600.000 Slovenaca i Hrvata⁹³ te po članku 2. ugovora Zadar s okolicom, po članku 3. otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu, a za Rijeku je bitan članak 4.: “Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeka (Fiume) i obvezuje se da će to vječno poštivati.”⁹⁴

Gabriele D’Annunzio nije mogao biti zadovoljan talijansko-jugoslavenskim ugovorom o granicama, čime mu je Rijeka bila oduzeta. Talijanska vlada, pa i Mussolini, bili su protiv toga da D’Annunzio ostane i dalje u Rijeci. “D’Annunzio ne samo da protestira protiv ‘sramotnog’ sporazuma, već je spreman na nove vojne poduhvate na one teritorije koji su sporazumom trebali pripast Kraljevini SHS, što se odnosilo na otoke Krk i Rab.”⁹⁵ Njegovi su arditi 15. studenog zauzeli ta dva otoka. Arditi su u svojim pljačkama devastirali grob krčke knjeginje Ane Katarine Frankopan koji su franjevci stoljećima čuvali. Kada su na badnjak arditi krenuli s maltretiranjem stanovnika Baške, oni su se suprostavili i potjerali ih s otoka.

⁹⁰ Moravček, *Rijeka - između mita i povijesti*, str. 71.

⁹⁰ Patafta, str. 211.

⁹¹ Žic, str. 131.

⁹² Patafta, str. 211.

⁹³ Šepić, str. 19.

⁹⁴ Marjanović, str. 338.

⁹⁵ Perinčić, str.139.

U gradu Rijeci se u isto vrijeme odvija slična situacija u kojoj je 21. prosinca 1920. proglašeno ratno stanje. "Vlada u Rimu je, znajući da će Mussolini ostati po strani, odlučila silom otjerati D'Annunzija iz Guvernerove palače, a njegovu vojsku iz grada i okolice."⁹⁶ D'Annunzio je shvatio da se ne može pouzdati u Mussolinija, a budućem talijanskom *duceu* je odgovaralo da njegov najopasniji politički konkurent bude poražen u Rijeci jer bi u suprotnom mogao ugroziti njegov položaj fašističkog vođe. Za vrijeme sukoba, u kojem su nastupile blokade Rijeke s kopna i mora, D'Annunzio je bez potrebe izazvao velika ratna razaranja. U sukobu između talijanskih vladinih snaga i D'Annunzijeve vojske, od 24. do 29. prosinca, ubijeno je više od 50 osoba, a oko 200 ih je ranjeno.⁹⁷ U zrak je dignuto pet mostova i dva vijadukta, a stotinjak kuća je srušeno.

Nešto kasnije, iz bojnog broda *Andrea Doria* ispaljeno je nekoliko hitaca prema Guvernerovoj palači u čijoj je paljbi pogođen i ranjen D'Annunzio. Krvavi Božić okončao je D'Annunzijevu riječku avanturu. Nakon odlaska iz Rijeke D'Annunzio je uživao slavu u Italiji, ali je politički bio mrtav. Posljednjih dana 1920. sklopljen je u Opatiji sporazum, koji su sa riječke strane potpisali Host-Venturi i Ricardo Gigante, kojim su priznali Rapallski ugovor. Ovim ugovorom je prestala postojati D'Annunzijeva država. Njegovim odlaskom stanovnicima je preostalo samo da procjenjuju štetu koju su u Rijeci i Sušaku izazvali sukobi armija i vladinih snaga.

⁹⁶ Moravček, *Rijeka - između mita i povijesti*, str. 59.

⁹⁷ Isto, str. 88.

RIJEKA DO ANEKSIJE ITALIJI

Riječka država je nastala Rapallskim ugovorom između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS. Zanella se vratio u Rijeku i odmah započeo akcijom organiziranja svoje stranke za izbore koji su bili raspisani za 24. travnja 2021. godine.⁹⁸ Njegovoj stranci suprotstavio se tzv. nacionalni blok koji su sačinjavale Fašistička, Liberalna i Demokratska stanka koje su zastupale daljnji proces aneksije Italiji. Fašisti su doživljavali Zanellu kao neprijatelja aneksionizma zbog njegovog zalaganja za slobodu Rijeke s osloncem na Hrvatsku prema načelima slobode, demokracije i socijalnog napretka uz protivljenje snagama nacionalističkog totalitarizma. Riječka Jugoslavenska stranka javno je podržavala Zanellu iako se nije slagala s njegovom autonomnom politikom, ali je u autonomiji Rijeke vidjela bolji položaj za hrvatsko stanovništvo.

Na izborima je pobijedio Zanella te mu polazi za rukom preuzeti vlast koja je, međutim, bila samo fiktivna. Zapravo je i nadalje vladao *Consiglio Nazionale*, odnosno zastupnici fašizma, na čelu s generalom Amanteom koji je bio zapovjednik Rijeke. On je 5. listopada sazvao sjednicu Ustavotvorne skupštine u kojoj su većinu, na temelju travanjskih izbora, imali članovi Autonomističke stranke osvojivši 57 od mogućih 78 mjesta.⁹⁹ Prva sjednica održana je pod opsadnim stanjem zbog fašista koji su nastojali prodrijeti u zgradu. Na toj je sjednici Zanella izabran za predsjednika Slobodne Države Rijeke te je ubrzo u svom prvom govoru naglasio kako je budućnost države neizvjesna.¹⁰⁰ Izazvao je grube reakcije aneksionista i fašista. Postupno je Kraljevina SHS odbacila podršku Zanellinoj vladi, a i inače je Zanella trebao Kraljevini SHS samo kao protuteža iredentističkim snagama i sredstvo za smirivanje jugoslavenskog stanovništva. U tim uvjetima ekonomske i političke nestabilnosti mogao se očekivati fašistički udar koji je i izvršen 3. ožujka 1922. godine. Zanella je bio prisiljen ne samo odreći se vlasti nego i pobjeći u Kraljevinu SHS.

Dolazak fašista na vlast u Italiji snažno je ohrabrio iredentističke i fašističke snage u Rijeci. Mussolini je sustavno poduzimao inicijativu kod Kraljevine SHS da se

⁹⁸ *Povijest Rijeke*, str. 290.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto.

izvrši revizija Rapallskog ugovora kako bi Rijeka pripala Italiji.¹⁰¹ Ubrzo propada prijedlog da se Rijeci povrati status kakav je trebala imati po Rapallskom ugovoru. Konačno, 15. rujna 1923. talijanska vojska postala je jedina vlast u Rijeci, dok je Rimskim sporazumima 27. siječnja 1924. Rijeka anektirana Italiji, a Kraljevina SHS dobila je zauzvrat neznatne korekcije granica s Italijom.¹⁰² Granica između dvije države uspostavljena je na Rječini koja time postaje element podjele i dezintegracije, umjesto čimbenikom povezivanja. Granica na Rječini presjekla je jedinstvenu urbanu i gospodarsku cjelinu te otrgnula Rijeku od njezinog prirodnog i etničkog zaleđa. Jedinstveni lučki sistem pretvoren je državnim granicom u dvije zasebne luke, riječku i sušačku, kao što od tada postoje dva sasvim odvojena grada – *Fiume* i Sušak. Stoga je *Fiume* tijekom cijelog međuratnog razdoblja bila osuđena na ekonomsku stagnaciju. Rijeka postaje žrtvom u svrhu poboljšanja jugoslavenskih i talijanskih odnosa kako bi se učvrstio položaj Kraljevine SHS.

Ovim činom Italija je postigla svoje dugoročne ciljeve u ekonomskom smislu: Rijeka je konačno eliminirana kao konkurent Trstu, a preko industrijskih poduzeća Italija će i dalje zadržati utjecaj na Kraljevinu SHS i Europu. U političkom smislu Rijeka više nije bila potrebna kao okidač nacionalističkih osjećaja u Italiji. Rijeka se svrstala u zaboravljene periferne gradiće fašističke vladavine.

¹⁰¹ Isto, str. 291.

¹⁰² Žic, str. 152.

ZAKLJUČAK

Rijeka, uz mnogobrojna istraživanja, nema još uvijek ispisanu povijest 20. stoljeća. Ovo je stoljeće u Rijeci, gdje se govorilo mađarski, talijanski i hrvatski, bilo silovito ostavljajući trag u povijesti grada. Grad se našao u središtu svjetskih zbivanja, bio je meta pohoda, plijen političara, ali i kamen spoticaja na međunarodnim konferencijama. U događanjima, kroz prizmu političkih i ekonomskih odnosa, Rijeka je najveću nepravdu osjetila u sferi nacionalnog opredjeljenja na koje su utjecali talijanski nacionalistički čimbenici što je rezultiralo prisilnom asimilacijom hrvatskog u talijansko stanovništvo. Mijenjanje nacionalnosti treba ostati jednim od važnih ljudskih prava, ali samo onda ako se ono čini po slobodnoj volji svakog pojedinca, a ne prisilom.

Rasprave o tome treba li Rijeka potpasti pod talijanski ili hrvatski suverenitet, ili će izboriti svoju autonomiju, vodile su se odavno. Međutim, Rijeka simbolizira grad u kojem su ljudi živjeli zahvaljujući svojim sposobnostima kroz pomorstvo, trgovinu, industriju i to bez obzira na svoje podrijetlo pa čak i spol. S povijesne strane gledano, Rijeka je do 1914. jedan od najbrže rastućih gradova u Austro-Ugarskoj. Bila je multinacionalni grad, kozmopolitskoga izgleda, pun života i gospodarskog uzleta. Uslijed Prvog svjetskog rata osjetila gospodarski zastoj koji je dovršen D'Annunzijevom okupacijom kojom postaje grad na rubu Kraljevine Italije. Zbog Rijeke je možda i europska povijest, posebno talijanska, drugačija nego što bi bila da nije bilo Gabriela D'Annunzija. On je presudno utjecao na modernu riječku povijest, a pečat što ga je ostavio osjeća se i danas. U međuvremenu, nakon odlaska D'Annunzija, Rijeka je bila država, pa ostatak u međunarodnoj političkoj igri te okupiran i oslobođen grad. Sve je to utjecalo da se u mijenama stanovništva i sam grad umnogome promijeni. Nakon D'Annunzijevog uvoda u uništenje Rijeke kao multietničkog grada, fašističkog i nacističkog režima, uslijedio je još jedan egzodus kada od 1945. do 1953. odlazi većina talijanskog stanovništva i svi oni koji se boje jugoslavenske vlasti, a možda i osveta koje nisu izostale.

Današnja Rijeka osvještava svoju vrijednost u raznolikosti koja ju je odavno odredila kao lučki grad na sjecištu puteva iz različitih dijelova svijeta za sve one koji prihvaćaju druge, stvarajući tako tolerantnu luku različitosti.

LITERATURA

1. Barbalić, Fran, "Pitanje narodnosti u Rijeci", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., 15-34.
2. Čulinović, Ferdo, "Rijeka u državnopravnom pogledu", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., 253-276.
3. Đurić, Dajana, "Državnopravni položaj Rijeke u D'Annunzijevom vremenu 1918.-1920.", *Pravnik*, 42, 86, 2008., 35-50.
4. Grupa autora, *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.
5. Toševa Karpowicz, Ljubinka, *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2007.
6. Marjanović, Milan, "Rijeka od 1860. do 1918.", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., 215-252.
7. Mitrović, Pero, "Riječka luka", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953.
8. Moravček, Goran, *Rijeka prešućena povijest*, Nezavisno izdanje, Rijeka, 1990.
9. Moravček, Goran, *Rijeka - između mita i povijesti*, Adamić, Rijeka, 2006.
10. Patafta, Daniel, "Privremene vlade u Rijeci", *Časopis za suvremenu povijest*, 38, 1, 2006., 197-222.
11. Perinčić, Tea, *Rijeka ili smrt!*, Naklada val, Rijeka, 2019.
12. Šepić, Dragovan, "Talijanski iredentizam na Jadranu: konstante i transformacije", *Časopis za suvremenu povijest*, 7, 1, 1975., 5-30.
13. Sabolić, Jakov, *Povijest grada Rijeke od 18. stoljeća do 1924.*, završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2021.
14. Sučić, Ivo, "Rijeka 1918-1945.", *Rijeka zbornik*, ur. Ravlić, Jakša, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., 277-304.
15. Šuran, Vanesa, *Politički i etnički sukobi u Rijeci od 1905. do 1907. godine prema novinama iz jadranske regije*, diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016.
16. Žic, Igor, *Kratka Povijest grada Rijeke*, Adamić, Rijeka, 2006.
17. Žerjavić, Vladimir, "Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971.", *Društvena istraživanja*, 4-5, 2, 1993., 631-656.

SAŽETAK

Rijeka je svoj gospodarski uspjeh razvijala zahvaljujući mađarskoj vlasti. Složenost političkih prilika u gradu pod mađarskom vlašću razvija autonomnu i iredentističku struju među Talijanima, uz snažno buđenje nacionalne svijesti među Hrvatima. Sve se to odrazilo na nacionalni sastav grada, a pogotovo na govorni jezik njegovog stanovništva. Proces denacionalizacije nastavit će se nakon Prvog svjetskog rata. Složenost riječkog pitanja očituje se na mirovnoj konferenciji u Parizu. Rijeka je osvojena D'Annunzijevom odlučnom akcijom. U nešto više od godine dana vladavine D'Annunzio je primijenio sve metode nastajućeg fašizma. Svoj politički vrhunac D'Annunzio doživljava uspostavom Reggenza Italiana. Talijanska je vlada silom morala oduzeti vlast D'Annunziju, ali je iskoristila njegove napore da Rijeku zadrži za Italiju. U nemogućnosti nalaženja prihvatljivog rješenja riječkog pitanja, najprije se stvara samostalna Država Rijeka. Međutim, neprekidni politički sukobi između tri struje, čine Državu Rijeku nestabilnom, a granice između kraljevina Italije i SHS vrlo osjetljivim. Država Rijeka je 1924. likvidirana Rimskim ugovorom Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, a grad je predan Italiji.

Ključne riječi: Rijeka, iredentizam, autonomija, D'Annunzio, Prvi svjetski rat

ABSTRACT

Political and social circumstances in Rijeka after the First World War

Rijeka developed its economic success thanks to the Hungarian government. The complexity of political circumstances in Hungarian-ruled Rijeka develops an autonomous and irredentist current among Italians, with a strong awakening of national consciousness among Croats. All this was reflected in the national composition of the city, and especially the spoken language of its population. The denationalization process will continue after the First World War. The complexity of the Rijeka issue is reflected at the Paris Peace Conference. Rijeka was conquered by D'Annunzio's decisive action. In just over a year of rule, D'Annunzio applied all methods of emerging fascism. D'Annunzio reaches its political climax with the establishment of Reggenza Italiana. The Italian government forcefully seized D'Annunzio's power, but used his efforts to keep Rijeka for Italy. Unable to find an acceptable solution to the Rijeka question, an independent State of Rijeka is first created. However, the continuing political conflicts between the three currents make the State of Rijeka unstable and the borders between the kingdoms of Italy and the SHS very sensitive. In 1924, the state of Rijeka was liquidated by the Treaty of Rome and Rijeka was handed over to Italy.

Keywords: Rijeka, irredentism, autonomy, D'Annunzio, World War I